

Scandinavian Doricism

De geboorte van een nieuwe klassieke taal

I. De geboorte van een nieuwe klassieke taal

Er zijn perioden in de architectuurgeschiedenis waarin een nieuwe stijl wordt geïntroduceerd, en er zijn perioden waarin een nieuwe architectuurtaal ontstaat. Het verschil tussen beide is wezenlijk. Een stijl kan worden overgenomen, aangepast en vervolgens weer verdwijnen; een architectuurtaal ontstaat pas wanneer nieuwe vormprincipes zich verbinden met een bestaande manier van bouwen en daardoor een eigen culturele betekenis krijgen. Juist vanuit dit onderscheid wordt de ontwikkeling die zich in Scandinavië, en in het bijzonder in Zweden en Finland, vanaf de achttiende eeuw voltrok uitzonderlijk interessant.

De hernieuwde belangstelling voor de klassieke architectuur was uiteraard geen Scandinavisch verschijnsel. Heel Europa werd vanaf de achttiende eeuw opnieuw door de klassieke oudheid aangesproken. Frankrijk, Duitsland, Engeland, België en Denemarken ontwikkelden ieder hun eigen vormen van classicistische vernieuwing, terwijl Nederland al over een lange klassieke traditie beschikte waarin het neoclassicisme als een nieuwe fase kon worden opgenomen. Er is daarom geen reden om de Zweedse ontwikkeling uitsluitend als een gevolg van buitenlandse invloeden te beschouwen. Het bijzondere ligt niet in het feit dat de klassieke vormtaal naar Zweden kwam, maar in wat er vervolgens mee gebeurde.

In Zweden werd de klassieke vormtaal geconfronteerd met een buitengewoon sterke vernacular bouwcultuur. De houtbouw, de eenvoudige gebouwtypen, het landschap, het klimaat en de plaatselijke bouw kennis verdwenen niet toen de klassieke orde haar intrede deed. Zij werden juist onderdeel van de ontmoeting. De klassieke vormtaal veranderde de vernacular, maar de vernacular veranderde op haar beurt de wijze waarop het klassieke kon worden toegepast. Uit die wederzijdse beïnvloeding ontstond geen klassieke variant van het bestaande bouwen en evenmin een lokale uitvoering van een elders ontwikkelde stijl, maar een zelfstandige architectuurtaal.

Daar ligt de werkelijke betekenis van wat later als *Scandinavian Doricism* zou worden benoemd.

II. Een andere verhouding tussen klassiek en vernacular

De traditionele tegenstelling tussen classicisme en vernacular berust op de veronderstelling dat twee verschillende werelden tegenover elkaar staan. Het klassieke wordt daarbij gezien als bewuste, academische en gecodificeerde architectuur, terwijl de vernacular wordt verbonden met anoniem en plaatsgebonden bouwen. De Scandinavische ontwikkeling maakt die tegenstelling minder vanzelfsprekend.

De vernacular beschikte immers zelf al over een sterke orde. Zij was alleen niet noodzakelijk als abstracte theorie geformuleerd. De maat van het hout, de constructie, de verhouding tussen ruimten, de organisatie van het erf en de kennis van de bouwer vormden samen een systeem dat generaties lang was opgebouwd. De orde lag in de praktijk en hoefde niet telkens vooraf te worden uitgesproken.

Wanneer het klassieke in deze wereld binnendringt, brengt het daarom niet eenvoudigweg orde in een ongeordende werkelijkheid. Het maakt bepaalde aspecten van een bestaande orde explicieter, geometrischer

en overdraagbaar. Symmetrie kan worden vastgelegd, proportie kan worden benoemd, een gevel kan als compositie worden beschouwd en een gebouw kan vooraf volgens een samenhangend principe worden opgezet.

Maar tegelijkertijd verandert het klassieke zelf. Het kan niet ongewijzigd worden toegepast op een cultuur die door hout, klimaat, schaal en lokale bouwtechniek wordt bepaald. De monumentale en academische eigenschappen van het Europese classicisme worden teruggebracht, aangepast en vertaald. Het klassieke wordt eenvoudiger, directer en sterker verbonden met het gebouw zelf.

De synthese verandert beide.

III. Waarom juist in Zweden?

Dat deze ontwikkeling in Zweden zo sterk wordt, lijkt het gevolg van een uitzonderlijke samenloop van omstandigheden. De Europese klassieke vormtaal komt er terecht in een samenleving met een zeer omvangrijke houtbouwcultuur en met een staat die steeds actiever betrokken raakt bij de organisatie van land, landbouw, kennis en bouw. Architectuur wordt onderwezen en verspreid, terwijl het agrarische landschap door de verkavelings- en hervormingsoperaties ingrijpend verandert.

Die ontwikkelingen vallen samen met een grote behoefte aan nieuwe gebouwen. Wanneer erven worden herschikt en boerderijen naar nieuwe locaties verhuizen, ontstaat niet alleen een verandering van het landschap, maar ook een groot aantal nieuwe bouwsituaties. De klassieke orde krijgt daardoor de gelegenheid om niet alleen bestaande gebouwen geleidelijk te beïnvloeden, maar ook in nieuwe gebouwen vanaf het begin te worden toegepast.

Daarbij komt dat de nieuwe vormtaal zich gemakkelijk in de houtbouw laat opnemen. Een centrale entree, een symmetrische gevel, een regelmatige raamverdeling of een sterker geordende plattegrond vereisen geen volledige vervanging van de traditionele constructie. De klassieke orde kan zich in het bestaande bouwsysteem nestelen.

Daarmee ontstaat een ontwikkeling die zich veel verder kan verspreiden dan een architectuur die uitsluitend door gespecialiseerde architecten wordt gedragen.

IV. Van voorbeeld naar vanzelfsprekendheid

Zodra een architectonisch model vooraf kan worden getekend, kan het worden herhaald. Wanneer het vaak genoeg wordt herhaald, raakt het vertrouwd. Wat eerst een voorbeeld is, kan daardoor een norm worden; wat een norm is geworden, kan uiteindelijk als vanzelfsprekend worden ervaren.

Dat proces is van groot belang voor de Zweedse ontwikkeling. De klassieke vorm hoeft niet door iedere bouwer of gebruiker als klassiek te worden herkend om werkzaam te zijn. Een symmetrische gevel, een centrale entree of een evenwichtige raamverdeling kunnen eenvoudig als passend en goed worden ervaren. Op dat moment heeft de klassieke vormtentaal een belangrijke grens overschreden. Zij is niet meer uitsluitend een architectonische representatie, maar onderdeel geworden van de cultuur van het bouwen.

De kracht van de Zweedse ontwikkeling lag daarom niet alleen in de kwaliteit van de synthese, maar ook in haar reproduceerbaarheid. De nieuwe taal kon worden overgenomen binnen de bestaande bouwpraktijk en werd zo zichtbaar in woningen, boerderijen, pastorieën, scholen en andere dagelijkse gebouwen.

Een stijl kan worden geïmporteerd.

Een bouwcultuur moet worden opgenomen.

V. De klassieke vorm wordt Noordse architectuur

In de loop van de negentiende eeuw wordt de aanvankelijk Europese vormtentaal steeds sterker verankerd in de Zweedse bouwcultuur. Het houten huis blijft houten huis, maar krijgt een nieuwe samenhang tussen vorm, maat en representatie. Tegelijkertijd wordt de historische verwijzing minder belangrijk. De klassieke vorm wordt niet langer alleen nagebootst, maar aangepast aan een ander materiaal, een andere schaal en een andere culturele context.

Daarmee ontstaat iets nieuws binnen de klassieke architectuur. Het gaat niet langer alleen om Zweeds neoclassicisme, omdat de betekenis van de klassieke orde zelf verandert. Zij raakt minder afhankelijk van monumentale associaties en wordt sterker verbonden met materiaal, constructie, schaal en het alledaagse gebouw.

De klassieke vormtentaal wordt daardoor Noordse architectuur.

Dat is een belangrijk onderscheid. Scandinavië ontvangt niet slechts een Europese stijl en geeft die vervolgens een lokale kleur; het vormt door de ontmoeting met de vernacular een eigen interpretatie van het klassieke.

VI. De herontdekking van het eigene

Aan het einde van de negentiende eeuw lijkt de beweging vervolgens van richting te veranderen. De National Romantic beweging zoekt opnieuw naar landschap, nationale identiteit, lokale bouwtradities en materiaal. Architecten als Ragnar Östberg en Lars Israel Wahlman wenden zich bewust tot het eigene.

Maar ook zij beginnen niet opnieuw. Zij herontdekken een vernacular die inmiddels al door ruim een eeuw klassieke ordening is beïnvloed. Het lokale wordt daarom niet eenvoudig teruggevonden, maar opnieuw

geïnterpreteerd. Historische en regionale kenmerken worden geselecteerd en in nieuwe composities opgenomen.

Daardoor blijkt de eerdere synthese duurzamer dan een stijlperiode. Het klassieke en het vernacular zijn inmiddels geen volledig gescheiden werelden meer, maar onderdelen van een gedeeld architectonisch vocabulaire.

VII. Porphyrios en *Scandinavian Doricism*

Het is in deze context dat het essay *Scandinavian Doricism: Danish and Swedish Architecture 1905–1930* van Demetri Porphyrios uit 1982 van bijzondere betekenis wordt. Porphyrios gebruikt de term specifiek voor een belangrijk deel van de Deense en Zweedse architectuur van de periode 1905–1930. Hij probeert daarmee een architectuur te beschrijven die niet overtuigend te verklaren is als de eenvoudige vermenging van historische stijlen.

Zijn uitgangspunt is juist dat de vernacular en het klassieke hier een verhouding aangaan waarin hun gebruikelijke tegenstelling vervaagt. De directe, eenvoudige constructieve logica van het vernacular komt samen met de geometrische en stereometrische strengheid van het klassieke. De klassieke orde wordt daardoor teruggebracht tot meer elementaire eigenschappen: maat, massa, verhouding, geometrie en constructieve helderheid. De eenvoudige schuur en de klassieke tempel kunnen zo, ondanks hun totaal verschillende historische positie, bepaalde kwaliteiten gemeen hebben.

Het belang van Porphyrios ligt daarom niet alleen in de benaming *Scandinavian Doricism*. Hij laat vooral zien dat deze architectuur zich moeilijk laat verklaren vanuit stilistische categorieën alleen. Classicisme en vernacular verschijnen niet als twee afzonderlijke bronnen die naast elkaar worden toegepast, maar als twee componenten die in een nieuwe architectuurtaal zijn samengekomen.

Daarmee sluit zijn analyse nauw aan bij de historische ontwikkeling die in Zweden al eerder was begonnen.

VIII. Een nieuwe klassieke taal

Wanneer men die ontwikkeling over een langere periode volgt, wordt duidelijk waarom het Scandinavische Doricisme niet eenvoudig als een regionale variant van het Europese classicisme moet worden beschouwd. De klassieke vormtaal en de vernacular hebben elkaar veranderd. De vernacular wordt geometrischer en explicieter geordend, terwijl het klassieke eenvoudiger, directer en minder afhankelijk van historische representatie wordt.

Het resultaat is een nieuwe grammatica.

De klassieke orde is niet verdwenen, maar zij wordt opnieuw gedefinieerd. Zij krijgt betekenis door de verhouding tussen massa, maat, ruimte en materiaal en niet uitsluitend door verwijzing naar de klassieke oudheid. Het is juist daarom mogelijk dat deze architectuur tegelijk klassiek en modern kan worden ervaren.

De kern van de Scandinavische ontwikkeling ligt dan niet in de aanwezigheid van klassieke vormen, maar in de **transformatie van het klassieke door de vernacular tot een zelfstandige Noordse architectuurtaal**.

IX. Swedish Grace: de synthese wordt volwassen

In Swedish Grace wordt deze taal verfijnd en verder geabstraheerd. De historische verwijzingen worden subtieler, ornament krijgt een beheerster karakter en de architectuur wordt rustiger. Bij Gunnar Asplund en Sigurd Lewerentz wordt zichtbaar hoe het klassieke steeds verder van zijn historische verschijningsvorm kan worden losgemaakt zonder dat maat, ritme, proportie en ruimtelijke orde verdwijnen.

De vorm hoeft niet langer te verklaren dat zij klassiek is.

De orde zelf wordt drager van de architectuur.

Daarmee vormt Swedish Grace geen eenvoudige tussenfase tussen National Romanticism en modernisme. Zij kan ook worden gezien als het moment waarop de eerder gevormde Noordse synthese haar meest verfijnde vorm bereikt. De klassieke vormtaal is inmiddels zo sterk geabstraheerd dat zij vrijwel zonder historische motieven kan functioneren.

Dat maakt de overgang naar het modernisme mogelijk.

X. 1930: een nieuwe architectonische taal

De Stockholm Exhibition van 1930 markeert vervolgens een duidelijke omslag. Functionaliteit, rationalisatie, industriële productie, hygiëne en nieuwe vormen van woningbouw worden belangrijke uitgangspunten. Gunnar Asplund, een van de belangrijkste vertegenwoordigers van de Zweedse jaren-twintigclassicisme, speelt als hoofdarchitect van de tentoonstelling een belangrijke rol in de introductie van het functionalisme in Zweden.

De architectuur presenteert zich daarmee nadrukkelijk als modern en maakt zich los van historische stijlen. Toch is het verleidelijk om deze verandering te groot te maken. Het modernisme ontstaat niet in een culturele leegte, maar binnen een bouwcultuur waarin eenvoud, maat, materiaal en ruimtelijke helderheid al een belangrijke plaats hadden gekregen.

De legitimatie verandert. Wat voorheen vanuit klassieke proportie kon worden verklaard, kan nu vanuit functie worden verantwoord. Wat eerder als beheersing van vorm werd ervaren, kan nu als rationaliteit gelden. Wat ooit verbonden was met traditie kan nu worden verbonden met productie en techniek.

De taal verandert opnieuw, maar de cultuur waarbinnen die taal wordt gesproken hoeft niet volledig te verdwijnen.

XI. De bijzondere Zweedse continuïteit

Daarmee wordt ook duidelijk waarom de Zweedse ontwikkeling zo hecht kon worden. De klassieke vormtaal was niet alleen door architecten geproduceerd en vervolgens aan de samenleving aangeboden. Zij had zich gedurende lange tijd verbonden met bestaande bouwpraktijken en kon daardoor op verschillende niveaus tegelijk functioneren. Zij was aanwezig in representatieve architectuur, maar ook in woningen en boerderijen; in academische kennis, maar ook in tekeningen, modellen en standaarden; in architectuur, maar uiteindelijk ook in het interieur en in de vormgeving van alledaagse objecten.

Wanneer een architectonisch principe op zoveel verschillende niveaus wordt opgenomen, houdt het op uitsluitend een stijl te zijn. Het wordt een cultureel referentiekader.

Daarin ligt een belangrijke verklaring voor de bijzondere maatschappelijke reikwijdte van de Zweedse ontwikkeling. De synthese van klassiek en vernacular werd niet alleen zichtbaar in gebouwen die door architecten werden ontworpen, maar kon worden overgenomen door een veel bredere bouwcultuur. Daardoor werd zij niet slechts bewonderd, maar toegepast, herhaald en uiteindelijk vanzelfsprekend.

Het klassieke werd cultuur.

XII. IKEA: moderniteit met accenten van het Noordse Doricisme

Misschien wordt de reikwijdte van deze ontwikkeling pas echt zichtbaar wanneer men de architectuur verlaat en naar IKEA kijkt. IKEA is in vrijwel ieder opzicht een product van de moderne industriële wereld. Het ontwerp wordt vooraf bepaald, onderdelen worden gestandaardiseerd, productie en distributie zijn rationeel georganiseerd en producten worden op grote schaal en over grote afstanden gereproduceerd.

Juist daarom is het interessant dat IKEA de moderniteit toont met accenten van het Noordse Doricisme.

De producten reproduceren geen historische klassieke vormen. Hun betekenis ligt elders. In de eenvoud van de vorm, in het beperkte gebruik van ornament, in de aandacht voor maat en verhouding, in het materiaal en

vooral in de gerichtheid op het gewone wonen kan een culturele gevoeligheid worden herkend die ouder is dan het bedrijf zelf.

Daarmee is IKEA geen voortzetting van het neoclassicisme. Het is eerder een voorbeeld van hoe een culturele architectuurtaal, wanneer zij eenmaal diep in een samenleving is opgenomen, ook buiten de architectuur herkenbaar kan blijven. Het historische vocabulaire verdwijnt, maar bepaalde eigenschappen van de vormcultuur blijven werkzaam.

Het klassieke is dan nauwelijks nog als klassiek herkenbaar.

Juist daardoor wordt zijn culturele aanwezigheid interessant.

XIII. Van design naar dagelijks leven

IKEA maakt bovendien zichtbaar hoe ver de moderne ontwikkeling van ontwerp en standaardisatie kan worden doorgevoerd. Het meubel wordt ontworpen, vervolgens industrieel geproduceerd als reproduceerbaar onderdeel en uiteindelijk door de gebruiker opgenomen in een concrete leefomgeving. De gebruiker ontwerpt het meubel niet, maar bepaalt wel de plaats, combinatie en betekenis ervan binnen het interieur.

Daarmee verschijnt opnieuw een onderscheid tussen het ontworpen object en de werkelijkheid waarin het terechtkomt. Het product kan wereldwijd identiek worden geproduceerd, terwijl de leefomgeving waarin het wordt gebruikt steeds anders is. Het ontwerp kan worden vastgelegd; de uiteindelijke betekenis en werking ervan ontstaan pas in de ontmoeting met een concrete situatie.

Dat is een merkwaardige parallel met de oorspronkelijke vernacular. Ook daar lag het uiteindelijke resultaat niet volledig vast in een vooraf geformuleerd ontwerp, maar ontstond het uit de manier waarop een gebouw in een concrete omgeving werd gemaakt en gebruikt.

Het industriële product en het traditionele gebouw staan historisch gezien ver van elkaar af, maar beide maken zichtbaar dat vorm en werking niet volledig samenvallen.

XIV. De betekenis van Scandinavian Doricism

De geschiedenis van de Scandinavische architectuur laat daarmee een ontwikkeling zien die verder gaat dan de opeenvolging van stijlen. De klassieke vormtaal werd in Scandinavië geconfronteerd met een sterke vernacular bouwcultuur en werd daardoor zelf veranderd. De vernacular werd tegelijkertijd door het klassieke geherformuleerd. Uit deze wederzijdse beïnvloeding ontstond een nieuwe architectuurtaal die in de negentiende en vroege twintigste eeuw steeds sterker in de bouwcultuur werd verankerd.

Porphyrios herkende in de Deense en Zweedse architectuur van 1905–1930 een bijzondere manifestatie van deze ontwikkeling en gaf haar de naam *Scandinavian Doricism*. De betekenis van die term ligt niet in het aanwijzen van een nieuwe stijl naast het classicisme, maar juist in het zichtbaar maken van een architectuur waarin de gebruikelijke tegenstelling tussen klassiek en vernacular haar scherpte verliest.

Daarmee krijgt de Zweedse ontwikkeling een betekenis die verder reikt dan Zweden zelf. Zij laat zien dat een klassieke vormtaal niet alleen kan worden geïmporteerd en toegepast, maar dat zij door een levende bouwcultuur zodanig kan worden veranderd dat daaruit een nieuwe taal ontstaat. Wanneer die taal vervolgens breed wordt opgenomen, kan zij haar historische vormen verliezen zonder haar culturele invloed volledig te verliezen.

Dat is misschien het meest kenmerkende van de Scandinavische ontwikkeling.

Niet dat het klassieke er langer bleef bestaan dan elders.

Niet dat het modernisme er minder krachtig was.

Maar dat de klassieke vormtaal en de vernacular er een werkelijke synthese aangingen, waaruit een zelfstandige Noordse architectuurtaal voortkwam.

Een stijl kan verdwijnen.

Een taal kan veranderen.

Maar wanneer een taal onderdeel van een bouwcultuur is geworden, hoeft zij niet telkens opnieuw te beginnen.

Robert Geurten

September 2026